

ГЕОПОЛИТИЧКО УСМЕРЕЊЕ
СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ РУСИЈЕСрђан М. Перишић¹

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Аутор у раду говори о утицају савремене руске геополитичке теорије на спољнополитичко деловање Русије у свету. Рад је концепиран тако да су прво приказане основне теоријске поставке три групе аутора који чине савремену руску геополитичку школу. Најдоминантнија геополитичка концепција је Евроазијска геополитичка школа. Та школа истиче значај евроазијског простора за Русију, на коме је руски народ изграђивао једну особену цивилизацију која поседује све карактеристичне црте посебности у односу на остале културе и цивилизације. Сагласно томе, акцентује се да Русија треба да изгради на евроазијском простору стратешки и геополитички блок који превазилази параметре обичне, регионалне државе. Други део рада говори о савременој руској спољнополитичкој концепцији и деловању Русије у међународним односима. Иза већине спољнополитичких потеза Кремља уочавају се темељне идеје савремене руске геополитичке школе. Кораци ка формирању Евроазијског савеза су примери утицаја геополитичке теорије на руску спољнополитичку праксу.

Кључне речи: *геополитика, спољна политика, Русија, Европа, Евроазија, геополитичка теорија, евроазијска геополитичка школа, Евроазијски савез*

Увод

Утицај неке геополитичке теорије на политичку праксу у некој држави можемо пратити на примеру многих држава у свету. Сходно томе, када говоримо о Русији, ми можемо истраживати низ политичких појава које су под суштинским утицајем геополитичке оријентације коју актуелна власт Русије примењује после 2004. године. На пример, на унутрашњем плану у Русији, изградња специфичног облика конзервативне демократије повезана је, између осталог, са геополитичким идејама и теоријом. На сличан начин можемо анализирати и руску спољну политику.

Ако посматрамо понашање (деловање) државе као актера у међународним односима, уочићемо да се на спољнополитичком плану геополитика односи на настојања државе да оствари неки интерес у неком простору. То посебно истиче Килибарда који ка-

¹ Др Срђан Перишић, srdjanp@telrad.net, области истраживања: политичка теорија, политичка социологија, политички систем, геополитика и међународни односи.

же да геополитика подразумева систематско и синхронизовано деловање државних органа и институција, како би се остварио „известан облик контроле над одређеним просторима изван сопствене територије. Наравно, контрола може бити различитог степена, од симболичке до свеобухватне, и може се остваривати на различите начине”.²

Према томе, у овом раду ми анализирамо један облик деловања политичког актера. У овом случају то је спољнополитичко деловање (понашање) руске државе. Тражимо узрочно-последичну везу између доминантне геополитичке оријентације, засноване на значају копненог простора и руског спољнополитичког деловања на простору Евроазије на почетку 21. века. Исто тако, у дефинисању структуре аргументације у раду примењујемо структурални аргумент. Наиме, означава се просторни аспект политичког феномена и, посебно, хипотеза која настоји да објасни просторну расподелу и структуру спољнополитичког потенцијала. У тој хипотези се процењују могућности и ограничења која проистичу из геополитичког карактера руске политичке заједнице, који су у међусобном односу, и средине (простора) у којој она делује.

Геополитика утемељена на просторном аспекту, као структури која утиче на деловање актера, у многим случајевима се веома брзо остваривала. Тако су под утицајем Алфреда Мехена (Alfred Mahan) и његовог образложења значаја поморске моћи (*Sea Power*) Сједињене Америчке Државе 1889. године кренуле у убрзано јачање америчке флоте. Изградња јаке морнарице утицала је касније на излазак САД из изолације.³ Макиндрова геополитичка теорија (Halford Mackinder) о неопходности осујећивања приближавања Немачке и Русије имала је значајан удео у доношењу одлуке о кројењу карте Европе на Версајском мировном уговору. Утицај САД на простору Источне Европе, после пада Берлинског зида, јесте доследно спровођење геополитичких идеја Макиндрера.⁴

Пример везе између геополитичке теорије и концепирања спољне политике је и америчко доследно спровођење Спајкменове (Nicholas Spykman) теорије *Rimland*.⁵ Спајкмен је настављач Маханове теорије о неопходности америчке експанзије по меридијану и географској дужини, користећи се јачањем поморске силе. Наиме, *Rimland* је периферни простор евроазијске целине, те је неопходно, ради осујећивања држава евроазијског копна, остварити контролу над њим, тј. приступити експанзији по географској дужини. Америчка стратегија према СССР-у у току хладног рата је доследно остваривање геополитичке теорије Махана и Спајкмена.⁶ Контрола тог подручја је кључ за коначну победу држава западне, атлантске цивилизације над евроазијским државама и блоковима.

² Новак Килибарда, *Основе геополитике*, Факултет безбедности, Сл. гласник, Београд, 2008, стр. 17.

³ Видети: Новак Килибарда, *Основе геополитике*, стр. 70, и: Хенри Кисинџер, *Дипломатија*, Верзал Прес, Београд, 1999. стр. 22.

⁴ Задатак Запада је, према Макиндреру, да простор Источне Европе буде под геополитичким утицајем Британије или САД, тј. да као тампон-зона раздваја Русију од Немачке. – Видети: Available online as Mackinder, H.J. "The round world and the winning of the peace", in *Democratic Ideals and Reality*, Washington, DC: National Defence University Press, 1996, pp. 195–205.

⁵ Nicholas Spykman, *The geography of the peace*, New York: Harcourt Brace and Company, 1944. – Спајкмен је дао теоријске основе формирању НАТО-а.

⁶ Александр Дугин, *Основи геополитики*, Книга 1, Арктогея, Москва, 2000. Интернет адреса књиге је на: <http://www.arctogaia.com/public/osnovygeo/> (време приступа: новембар 2011)

Победу САД у хладном рату и нестанак Руске империје, са распадом Совјетског Савеза, руска владајућа елита у првој деценији 21 века, посматра у геополитичким оквирима. Усмерење је ка томе да се поврати геополитички утицај на простору Евроазије. Једноставно речено, геополитичка амбиција постала је основа савремене изградње Русије.

Савремена руска геополитичка школа

Савремену руску геополитичку теорију чине три групације аутора. Оне су веома блиске јер њихови аутори виде Русију као засебну цивилизацију и геополитички пол у свету. По питању развијања геополитичке теорије, најдоминантнија групација је Евроазијска геополитичка школа, коју води теоретичар Александар Дугин (1962).⁷ Другу групу представљају теоретичари окупљени на утицајном Руском институту за стратегијска истраживања (РИСИ), који води Леонид Решетњиков.⁸ Овај институт је научноистраживачки и аналитички центар из области унутрашње и спољне политике и националне безбедности. Институт ради за потребе кабинета председника Русије. Овој групацији аутора припадају и Институт за демократију и сарадњу у Паризу (фран. *L'Institut de la Démocratie et de la Coopération*, рус. *Институт демократије и сарадњивости* – ИДС), који води Наталија Нарочницка.⁹ Трећа групација аутора су спољнополитички стручњаци који су углавном присутни у деловању Државног института за међународне односе (МГИМО) и утицајног Савета за спољну и одбрамбену политику (СВОП). Један од најистакнутијих аутора ове групе експерата спољне политике је Сергеј Караганов (1952).¹⁰ Између ове три групације нема суштинских разлика изузев у неким полазистима и оне у великој мери утичу на формирање и вођење спољне политике Русије.¹¹

⁷ Дугин је професор на социолошком факултету МГУ „Ломоносов“. Оснивач је Центра за конзервативне студије МГУ „Ломоносов“, где се воде истраживања Евроазијске геополитичке школе. Поред њега, ту су и Владимир Добрењков, Јуриј Солонин, Наталија Нарочницка, и др. Велики утицај имао је и преминули политиколог Александар Панарин. Европски теоретичари који припадају овој геополитичкој и идејној групацији су Алан де Беноа (A.d Benoist), Роберт Стојкерс (R. Steuckers), Жан Тириар (J. Tiriар), Ив Лакост (Yves Lacoste).

⁸ Решетников је свој радни век провео у војној обавештајној служби, у научном сектору. Члан је научног већа Министарства спољних послова Русије, научног већа Савета безбедности Руске Федерације, јавног савета Министарства одбране Руске Федерације.

⁹ Историчарка Наталија Нарочницка је руководилац Института за демократију и сарадњу у Паризу. Она је на изборима 2012. године била једна од водећих научника у изборном тиму Владимира Путина.

¹⁰ Караганов је декан Факултета светске економије и политике на једном од водећих руских универзитета (Национални истраживачки универзитет „Висока школа економије“ – НИУ ВШЭ). Председник је Међународног дискусионног клуба „Валдај“ који периодично одржава скупове експерата из области спољне и унутрашње политике Русије. Оснивач је руског часописа *Русија у глобалној политици* и утицајног Савета за спољну и одбрамбену политику у Москви, чија је област рада спољна и одбрамбена политике Русије.

¹¹ Постоји једна групација аутора која се не бави геополитичким истраживањима, те тиме не улази у руску геополитичку школу, али је супротстављена овим оријентацијама јер Русију види као регионалну државу у оквиру Запада и НАТО-а. Она наступа у оквиру невладиног Института за савремени развој (ИНСОП) насталог 2009. године. Овај институт окупља либералне, прозападне теоретичаре чији је најистакнутији члан Игор Јургенс.

Савремена руска геополитичка теорија сматра да Русија представља посебну цивилизацију у свету у свим њеним вредностима и карактеристикама: идентитет, култура, религија, државност. Та посебност усмерава Русију да у савременом свету изгради засебан геополитички блок. То истичу све групације, и Дугинова геополитичка школа, и Решетњиков РИСИ, и МГИМО, ИДС. Они на сличан начин посматрају такву руску особеност у односу на остале културе у свету. Наиме, за разлику од Запада и индивидуалистичког менталитета његових друштава, идентитет Руса формирао се на другачији начин. Институт РИСИ и Решетњиков, као и Нарочница, издвајају православну традицију као суштинско обележје које је градило специфичну руску цивилизацију,¹² а Дугинова школа посматра православље и простор Евроазије као синергичне категорије које су изградиле руску самобитност.¹³

Обе групације аутора сматрају да основно обележје које је православље пренело на руски народ – *саборност*, тј. холистичко схватање односа појединаца – заједница. Интереси заједнице су на првом месту и личност или појединац уздиже се до истине и пуноће живота свеукупним напором свих – заједнице.

Поред саборности, као други елемент руске цивилизације јавља се простор. Ослањајући се на радове Берђајева, те филозофа и антрополога евроазијца, Дугинова школа и РИСИ говоре о огромној територији Евроазије која је географски затворена у климатском и природном смислу, али, у свести Руса она је невидљивих граница, што свест руског човека усмерава ка апсолутним у мишљењу и ка неконкретношћу и неодређеношћу. То је условило да Руси, као и многи други народи Евроазије, изграђују колективне облике живота и рада, јер се само колективним напором огромни и несагледиви простори могу савладати.¹⁴

Дугинова Евроазијска геополитичка школа ослања се и на радове западних геополитолога, Макиндера и Спајкмена. Они су показали да је свет двојно дефинисан и сучељен (*таласократија vs телурократија*), што су теоретичари геополитике одредили као *основни закон геополитике*. Наиме, према овом закону, цивилизације, народи и државе телурократије, којима припада и Русија, везани су за фиксирани простор и постојаност његових квалитативних одлика. То се огледа у конзервативизму, строгим правним нормама којима се потчињавају политичке заједнице. Државе телурократије карактерише чврстоћа етике, социјалних традиција, колективизам и хијерархичност, а страни су им индивидуализам, предузетнички дух, трговина – што је, опет, карактеристика народа и цивилизација *мора* (таласократије). Цивилизације таласократије су динамичне, покретне и склоне техничком развоју. Фокус је на различитом испољавању индивидуализма, а етичке и правне норме су релативне. Такав тип цивилизације лако мења културна обележја при чему непро-

¹² Видети зборник *Руска државност и савременост: проблеми идентитета и историјског континуитета*, Руског института за стратегијска истраживања (РИСИ) са научне конференције из 2012. године. Оригинал: Михаил Смолин (редактор), зборник: *Российская государственность и современность: проблемы идентичности и исторической преемственности*, РИСИ, Москва, 2012.

¹³ Дугинова концепција геополитике приказана је у више књига, али централно место је рад *Основи геополитики 1 и 2*, Арктогея, Москва, 2000, и књига *Геополитика постмодерна* (2008). Интернет адреса књиге *Основи геополитики* је на: <http://www.arctogaia.com/public/osnovygeo/> (време приступа: октобар 2013.)

¹⁴ Николај Берђајев, „О власти простора над руском душом”, у *Феноменологија руске душе*, Логос, Београд, 2008, стр. 23стр. 25.

мењено остаје само тежиште ка индивидуализму и тржишту. Све досадашње цивилизације, културе, развијале су се према овој геополитичкој матрици, тако да, у суштини, историја представља сучељавање таласократских цивилизација, култура, народа, империја, држава, блокова са телурократским полом.¹⁵

С тим у вези, Дугин наводи да се погрешно сматрало да су у основи планетарне напетости у току хладног рата били чисто идеолошки мотиви (борба капитализма и комунизма). Он сматра да су се водеће елите у САД и НАТО-у сво време хладног рата руководиле геополитиком и да су наставиле и после. У прилог томе говори и чињеница да после самораспуштања Источног блока, у виду Варшавског уговора, није уследила слична акција НАТО-а, већ његово ширење и јачање. Тако је настала парадоксална ситуација, истиче Дугин, да су демократску Русију у време Јељцина САД и даље сматрале за свог противника, док је Русија, упркос геополитици, наставила да се руководи некаквом идеолошком логиком, тако да је САД и НАТО престала да сматра за потенцијалне противнике – избацивши их из своје војне доктрине.¹⁶ Наиме, несхватање геополитике уопште, а посебно западне, атлантистичке (таласократске) геополитике допринело је, током ере Јељцина, да Кремљ погрешно перципира међународне односе, а 1993. године донесена је и војна доктрина која је одржавала такво виђење међународних односа. Одбацивање геополитике током деведесетих година 20. века допринело је, између осталог, да Русија практично буде пред сваким обликом дезинтеграције, па и самог нестанка.¹⁷

Александар Дугин уводи и други геополитички закон – закон ширења стратешких блокова. Он подразумева да историјска логика диктира нужност ширења територија које улазе у састав било државе, било стратешког блока неколико држава, да би се остало конкурентним. То ширење треба посматрати у контексту територијалног, војног и економског интегрисања. Ниједна национална држава не може себи обезбедити независност, економску, војну и културну самосталност ако не учествује у неком од крупних стратешких блокова. Сасвим је геополитички природно, наводи Дугин, да се НАТО шири на рачун територија држава које нису у његовом блоку. Будући геополитички блок, образован око Русије на простору Евроазије, понашао би се, као конкурентан геополитички пројекат према НАТО-у, по истим принципима овог закона.¹⁸

Да би се Русија понашала геополитички одговорно, да би формирала свој засебан геополитички блок, пре свега мора да промени однос према Заједници Независних Држава (ЗНД). Наиме, државе које улазе у састав ЗНД су *де јуре* независне политичке творевине, али у суштини оне су лишене фактичког суверенитета и пре су „територијални процес” него стабилне геополитичке заједнице.¹⁹

¹⁵ Halford Mackinder, „The Geographical Pivot of History”, *The Geographical Journal*, 1904, 23, pp. 421–37; Видети текст Паскала Вениера са Универзитета Сапфорд: Pascal Venier, „The Geographical Pivot of History and Early 20th Century Geopolitical Culture”, *Geographical Journal*, vol. 170, no 4, December 2004, pp. 330–336. Видети и: Н. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, Washington, National Defence University Press, 1996.

¹⁶ Александр Дугин, *Основи геополитики 2*, Арктогея, Москва, 2000.

Интернет: <http://www.arctogaia.com/public/redstar.htm#3> (време приступа: новембар 2013)

¹⁷ Видети: Срђан Перишић, „Национална безбедност као чинилац геополитичког позиционирања Руске Федерације на почетку 21. века”, *Војно дело*, зима 2010, Београд, 2010. стр. 105–106.

¹⁸ Александр Дугин, *Основи геополитики 2*, (поглавље: *Евразийски блок*),

Интернет: <http://www.arctogaia.com/public/redstar.htm#6> (време приступа: новембар 2013).

¹⁹ Александар Дугин, *Основи геополитики 1*, (поглавље: *Что такое „русские национальные интересы”?*) Интернет: <http://arctogaia.com/public/osnovygeo/geop4-7.htm#2> (време приступа: октобар 2013)

Чланице ЗНД су државе тзв. *постимперијалног легитимитета*, а то значи да нису постале државе у пуном политичком, економском, културном облику. Оне постоје као економско-политички привесци бивше или нове метрополе (Москве или Вашингтона). У њима је руководећа елита скоро увек наследница претходне комунистичке, а привреда је често зависна од спољних чинилаца. У овим државама културна, етничка компонента не игра велику улогу, већ је све под утицајем или претходног комунистичког погледа према култури или је под новим либералним схватањима етноса и културе. Очување ових држава зависи од тога што једна етничка група насељава територије разних других чланица ЗНД, па је равнотежа у самим тим државама могућа на позивање спољног фактора, било да је он у бившој метрополи (Москва) или у новој (Вашингтон). Дугин даље пише да се на први поглед може стећи утисак да ова концепција одговара Русији, јер омогућава да очува интересе у „ближем иностранству”. Међутим, ситуација је другачија – део бивших територија СССР-а, а сада независних политичких творевина, прелази под прикривену контролу друге, која концепцију *постимперијалног легитимитета* користи за сопствене циљеве, а то су САД. Сједињене Државе су, истиче Дугин, ову концепцију примениле и на бивше енглеске, шпанске, португалске, холандске, француске колоније, које су фактички преотеле од бивших метропола. Са друге стране, ова концепција доводи Русију у готово исти положај са осталим чланицама ЗНД – да и она буде зависна од моћних САД.²⁰

Према томе, Евроазијска геополитичка школа, истраживања РИСИ, Нарочнице и ИДС, апострофирају три суштинска корака којим Русија треба да се руководи у савременом свету и на основу њега да изграђује спољну политику.

Прво, руски народ и његова државност, као носилац једне особене цивилизације, која поседује све карактеристичне црте посебности у односу на остале културе и цивилизације – треба да створи *нову државу*, која не сме да буде *регионална држава*, тј. држава која је развијена али чији интереси су ограничени само на области које окружују њену територију или улазе у њен састав. Русији је Запад понудио улогу такве државе, али је она мора одбацити. У прилог томе, Наталија Нарочница наглашава да је руски народ кроз историју био осовина у грађењу држава, од кнежевина на истоку Европе, преко Петрове империје до Совјетског Савеза. Руски народ, додаје она, није оформила држава, већ је, напротив, руска нација на различите начине изражавала своју мисију и градила разне државе. То је битна карактеристика руског народа која га издваја од осталих народа. Само мали број нација данас у свету има такву карактеристику.²¹

Друго, руски народ мора почети одмах да гради нови геополитички блок. Дугин то назива *Нова Русија – империја, тј. евроазијски савез*. Империја није само велика држава, него је „стратешки и геополитички блок који превазилази параметре обичне државе” – дефинише Дугин. Обична држава се није никада развијала у велику империју, него су оне грађене одмах, и то је пут геополитичке трансформације Русије.²² Као што је, према Нарочницкој, императорска идеја Русије била одговор на историјски изазов оличен у другим цивилизацијама, које су је претећи окружива-

²⁰ Александар Дугин, *Основи геополитики 1*, исто.

²¹ Видети: Наталија Нарочница, *Русија и Руси у светској историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008.

²² Александр Дугин, *Основи геополитики 1*, (поглавље: *К Новой Евразийской Империи*), Интернет: <http://arctogaia.com/public/osnovygeo/geop4-7.htm#3> (време приступа: октобар 2013)

ле,²³ на неки начин и савремени геополитички блок Русије треба да буде одговор на западни геополитички блок. Овај евроазијски блок, према речима Решетњикова, као јединствена економска целина, али и политичка, даје алтернативу свим земљама Евроазије да се одупру западној геополитици.

Треће, спољнополитичка оријентација Русије треба да има четири правца. То је на предавању одржаном на Филозофском факултету у Београду посебно нагласио Решетњиков. И остале групације руске геополитичке школе исто наводе. Први правац је одржавање веза са Европском унијом и то првенствено са Немачком, као најјачом земљом чија привреда ће, сматра он, сигурно преживети актуелну кризу. Други је сарадња са Кином и, уопште, целим Далеким истоком, у коме Решетњиков за Русију види многе нове позитивне могућности и улагања, између осталог на Тајланду, Индонезији, Јужној Кореји и Вијетнаму. Трећи правац изградње и снажења међународних односа требало би да иде ка Бразилу, Индији и Јужној Африци у којима се, према његовим речима, налази добро економско упориште за Русију. И четврти, најкомпликованији правац представља евроазијска унија (Белорусија, Казахстан, Украјина) која, као јединствена економска целина, даје алтернативу југоисточној Европи, посебно Србији, Бугарској и Чешкој.²⁴

Што се тиче ЕУ и Немачке, руски геополитички блок, тј. евроазијски савез, мора на Западу да има поуздано геополитичко полазиште, а то је Немачка. Само Немачка, наводи Дугин, има историјску вољу, привилегован положај, изванредно развијену економију, етничку хомогеност и свест о својој културној посебности. Таква Немачка је традиционално супротстављена геополитици Велике Британије и њеног геополитичког настављача САД (иако је Немачка и даље под геополитичком контролом САД, дакле, таласократије). Дугин сматра, Русија, ако жели да се супротстави САД, треба да тежи ка стварању геополитичког савеза са Немачком. То је у интересу и Европе и Русије.²⁵ Европа без Москве није способна да организује свој геополитички простор а да буде независан и трајан – пише Дугин. Европа нема довољно природних ресурса, војне моћи, и јасне идеале и путоказе. Зато је потребно одвајање од таласократске англосаксонске геополитике САД, и Европа се мора устројити око Немачке. Европа ће кад тад увидети погубност обједињавања под америчком и НАТО контролом. Европско-руски геополитички однос би у таквом геополитичком облику осујетио поновно образовање „санитарног кордона” на простору Источне Европе, тог англосаксонског пројекта из периода Версајског мира али и америчког пројекта крајем деведесетих година 20. века. Европско-руски савез решио би, истиче Дугин, читав низ проблема. Русија би добила приступ високим технологијама Немачке и инвестицијама у привреду. Европа би добила приступ ресурсима и управља-

²³ Наталија Нарочницка, *Руси и Словени у свијету историјских промена*, стр. 79.

²⁴ Леонид Решетњиков, „Европа или Евроазија”, излагање Решетњикова на Филозофском факултету у Београду, 10. јуна 2013. године. Видети: <http://akademskikrug.rs/evropa-ili-evroazija-predavanje-dr-leonida-petrovica-resetnikova/> (време приступа: октобар 2013. године.). Решетњиков за Србију каже: „На Србији је да одабере између два пола: или да купи карту за Титаник Европске уније или за чамац Евроазије, а знамо да, без обзира на то што изгледа гламурозније, Титаник удара у ледени брег, док чамац може да исплови.” – Леонид Решетњиков, исто.

²⁵ Александр Дугин, *Основи геополитики 1, (поглавље: Западная ось: Москва Берлин. Европейская Империя и Евразия)*, Интернет: <http://arctogaia.com/public/osnovygeo/geop4-7.htm#4> (време приступа: новембар 2011)

њу ресурсном политиком, као равноправни партнер, а у безбедносној политици ослободила би се од зависности према САД и њиховој енергетској уцени која се огледа у зависности Европе од енергетских резерви земаља Трећег света.²⁶

Сергеј Караганов и други спољнополитички стручњаци окупљени у Савету за спољну политику и одбрану (СВОП), као и у оквиру Међународног дискусионог клуба „Валдај”, на сличан начин настоје да артикулишу руску спољну политику у односу на Европу. Наиме, исто тако се инсистира да Русија оствари максималну сарадњу и односе са Европском унијом. Каже се да ће у земљи „демократија добити јак импулс, ако се у Русији дефинише реална перспектива зближавања са ЕУ”. То ће помоћи да се Русија не само избори са корумпираном бирократијом већ ће дати јак импулс и модернизацији руске државе.²⁷

С друге стране, ови аутори сугеришу да ЕУ, као већ исцрпљен пројекат, треба да прерасте у један стварни *Савез Европе*, који ће обухватати све европске државе без обзира на то да ли су или нису у Европској унији. Изградња новог *Савеза Европе* кретала би се у фазама, постепено. Прво би се регулисала производња и проток роба и услуга, транспорт енергената и сл. Створио би се јединствен енергетски комплекс на равноправним основама у коме би били заступљени интереси и произвођача и потрошача енергије.²⁸

Неопходан корак је координација спољне политике и политике безбедности. У том правцу неопходно је приступити „демилитаризацији европске политике”, чиме би се и коначно превладала војно стратегијска подела у Европи. Решење би, на први поглед, истичу Караганов и други аутори, било да Русија приступи НАТО-у. Међутим, тиме би се само још више појачале напетости на подручју Евроазије, имајући у виду да би се створио један стратегијски раскол у односима са Кином. Истинско решење је, предлажу ови спољнополитички стручњаци, у реализацији руског предлога *Договора о колективној европској безбедности*,²⁹ који је Русија крајем 2009. године упутила свим европским државама и савезима, а који су аутори окупљени око Караганова и сачинили.³⁰

Што се тиче Истока, Русија треба да гради геополитички савез и империју са оним државама које имају највећи политички и економски притисак САД, али и довољну технолошку и економску моћ. Дугин наводи да је Индија држава са којом Русија треба одмах да успоставља сарадњу, јер је она, после ослобођења од колонијације, формално на челу блока „несврстаних земаља” избегла улазак у атлантистички блок, а то је и данас тако. Међутим, Индија је ограничена на геополитичко деловање на азијском потконтиненту и може бити стабилан савезник али не и коначно решење великог геополитичког савеза.

²⁶ Дугин пише: „Немачка је данас економски гигант, а политички патуљак. Русија је обрнуто, политички гигант а економски болесник.” – Александр Дугин, *Основи геополитике 1*, исто.

²⁷ С. Караганов, Т. Бордачев, И. Иванов, Ф. Лукьянов, М. Ентин, *К Союзу Европы*, Аналитический доклад, „Валдај”, С. Петербург–Москва–Кизи–Валаам, 2010, стр. 26–27.

²⁸ Исто, стр. 27.

²⁹ Исто, стр. 29–30.

³⁰ Текст Пројекта видети на официјелном сајту председника Русије: <http://www.kremlin.ru/news> (време приступа: децембар 2011).

Како би се формирао велики и стабилан геополитички савез у Евроазији, неопходно је да Русија оствари савез са Кином. Дугин сматра да се Кина одликује копненом цивилизацијом са очуваним традиционалним и ауторитарним карактером културе, те је то природно сврстава у евроазијски блок. Међутим, историја говори да је Кина често у прошлости била упориште англосаксонских сила. Данас Кина спроводи концепт либерализма и капиталистичке економије уз задржавање традиционалних карактеристика хијерархије, конзервативизма, што ју је довело до несумњивог успеха. Али, Дугин истиче, економски успеси постигнути су уз цену компромиса са Западом и она је у зависности од западних финансијских монопола. Према Дугину, постоји опасност да Кина у будућности уђе у сферу атлантизма, што би било погубно за њу саму. Друга непознаница о Кини произлази из још недефинисаног вектора регионалне геополитике. Наиме, Дугин истиче да Кина може своју геополитичку акцију усмерити на север, према просторствима Сибира, чиме би се директно сукобила са ојачаном Русијом. Руска геополитика треба да се заснива на усмеравање Кине строго на југ, ка Тајвану, Сингапуру и Индокини.³¹

Дакле, руска геополитичка школа са свим групацијама аутора усмерена је ка изградњи јаке Русије и њеног геополитичког блока, која би у сарадњи и партнерству са осталим геополитичким половима, уравнотежила глобалну политику у решавању разних проблема и изазова.

Спољнополитичка концепција Русије – израз руске геополитичке мисли

Спољнополитичка оријентација деведесетих година 20. века била је конфузна, исто као и унутрашња политика у Русији. Заснивала се на погрешним премисама, на одбацивању геополитике, те је као приоритет себи поставила приближавање, а затим, и укључивање у организационе структуре западноевропских земаља и САД – од економских, преко политичких, до војних. Међутим, неуважавање геополитике је брзо добило свој епилог у многим догађајима и појавама. С тим у вези, економски крах либералних реформи у августу 1998. године, покушаји територијалне дезинтеграције Русије сепаратистичко-терористичким покретима, који су финансирани управо са Запада, ширење НАТО-а на просторе Евроазије, и агресија на Савезну Републику Југославију 1999. године, били су повод да ново руководство у Кремљу преиспита своју спољну политику.

Наиме, од 2001. године, а нарочито од другог председничког мандата Путина, Кремљ почиње постепено да развија спољну политику узимајући у обзир истраживања руске геополитичке мисли. Међу високим политичарима и у академским круговима настаје тзв. мултиполарни концепт руске спољне политике. Један од покретача заокрета на спољном плану био је бивши министар иностраних послова и премијер Русије Јевгениј Примаков. Настанак овог концепта је у почетку више био покушај Русије да нађе одговор на све брже ширење НАТО-а на исток Европе. Тако Јелица Кур-

³¹ Александр Дугин, *Основи геополитики 1, (поглавље: К евроазијској Трехсторонней комисији)*, исто.

јак наводи да је „доктрина 'мултиполарног света'” настала као резултат незадовољства односа са НАТО-ом, те да су се у складу са „таквом оријентацијом у руској спољнополитичкој оријентацији искристалисала” два приступа. Први приступ, истиче Курјак, „састојао се у уверењу да ће сувише блиска сарадња са НАТО-ом онемогућити руску стратешку оријентацију да се развије у посебан и 'респектибилан центар моћи у мултиполарном свету’”. Други сегмент односи се на чињеницу „да је проширење НАТО-а неминовност”, што је резултирало оснивањем *Савета Русија–НАТО*.³²

Међутим, спољнополитичке идеје Примакова продубио је и дао им нови смисао Владимир Путин, а посебно у периоду од 2004. године. Наиме, мултиполарна спољнополитичка концепција говори да САД, као једина хегемонска сила, нису успеле да обезбеде хармоничан развој у целом свету наметањем идеологије либералне демократије, већ се свет нашао у великом броју локалних и регионалних конфликата чије су основе налазе у етничким, верским и економским разлозима, али и у наметању процеса глобализације. У условима галопирајуће глобализације и економског развоја с једне стране, и етничко-културне фрагментације, сукоба и економске кризе Запада са друге стране, свет се трансформише у више „центара моћи”, као што су ЕУ, Кина, Индија, Бразил, САД, Русија.

Дакле, без обзира на то који је повод настанка мултиполарног концепта, да ли је то реакција на НАТО ширење или не, о чему говори Курјак, очито је да су глобална збивања и израстање других регионалних сила у све јаче глобалне актере убрзали да Кремљ концепт мултиполарности развија даље од почетне идеје. У периодичном часопису *Русија у глобалној политици* Сергеј Лавров одређује: „Мултиполарна дипломатија са ослоном на међународно право представља универзално средство регулације односа на глобалном и регионалном нивоу.”³³

Тако, развијајући мултиполарни концепт, Кремљ после дужег времена приступа изради новог документа којим се дефинише спољна политика Руске Федерације. Наиме, 2008. године објављује се *Концепција спољне политике Руске Федерације (Концепция внешней политики Российской Федерации)*, да би већ исте године спољнополитички приоритети били сажети у пет принципа.³⁴ На основу тога већ фебруара 2013. године утврђена је нова Концепција са новим циљевима Русије на глобалном плану. Њоме се одређују приоритети у решавању глобалних проблема и регионални приоритети Русије.³⁵

Нови поредак у свету треба да буде заснован на принципима равноправности и сарадње држава на основу међународног права. Такав систем међународних односа омогућава безбедност сваке државе у политичким, војним, економским, информационам, хуманитарним и другим областима. Главни инструмент новог светског

³² Јелица Курјак, „Русија и европска безбедност након интервенције НАТО у СР Југославији”, *Југославија и свет*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2000, стр. 88.

³³ Сергей Лавров, „Сдерживание России: назад в будущее”, *Россия в глобальной политике*, бр. 4, август 2007. Москва, http://www.globalaffairs.ru/number/n_9236 (време приступа: септембар 2012).

³⁴ Дмитрий Медведев, „Пять принципов российской внешней политики”, интервју дат руским ТВ каналима, Интернет, <http://president.kremlin.ru/news/1276> (време приступа: децембар 2011)

³⁵ *Концепција спољне политике РФ*: http://nvo.ng.ru/dipkurer/2013-03-04/9_concept.html, Видети и сајт МИП Русије: <http://www.mid.ru/bdcomp/ns-osndoc.nsf/osndd!OpenView&Start=1&Count=30&Expand=2#2> (време приступа – март 2013.).

уређења је мултиполарна дипломатија. Према концепцији, центар регулисања међународних односа и координације светске политике треба да остане ОУН која је „доказала своју безалтернативност”.³⁶

О овоме говори и први принцип руске спољне политике – „Русија признаје првенство темељних принципа међународног права”.³⁷ Овај принцип говори да без обзира на то што се баланс између сила усмерио у страну једнополарног света, Русија ће се понашати у форми биполарности. Наиме, за Русију је и даље примарно међународно право које је проистекло завршетком Другог светског рата и оснивањем ОУН, тј. не признаје се пораз Русије у хладном рату. То право подразумева да се сви међународни проблеми решавају у складу са концепцијом ОУН и договором водећих сила. Међутим, нестанком СССР-а, структура међународног права се мења тако што САД настоје да двополарни модел замене једнополарним (САД и њени савезници). Хладни рат није био „пораз” већ одређено одступање Русије, а сукобом са Грузијом и одбраном Осетије и Абхазије, а 2013. године дипломатском одбраном Сирије, Русија је отворено показала да представља засебан пол у међународним односима. Самим тим, залагање за враћање основама међународног права формираног после Другог светског рата, Русија своју спољну политику дефинише конзервативним геополитичким промишљањем, тј. настојањем да се поново изгради „сличан” поредак.

Други принцип спољне политике јасно одређује карактер мултиполарности: „Свет треба да буде мултиполаран. Униполарност је неприхватљива. Доминација је неприхватљива. Ми не можемо прихватити светски поредак у коме се све одлуке доносе из једне земље, макар она била утицајна као САД.” Управо на овом принципу се јасно види утицај руске геополитичке мисли на спољну политику, тј. инсистирањем на мултиполарности Русија је не само на позицији супротстављања хегемонији САД него и на позицијама геополитичке теорије која свет посматра вишедимензионално. Дакле, пол који је супротстављен хегемонији САД не чини само Русија или нека засебна држава. У питању су геополитички блокови и савези – (рус. *полюси*). Ти полови у руској спољној политици посматрају се кроз руски (евроазијски) пол – ОДКБ и ЕврАзЭС³⁸, кинески пол, европски пол (ЕУ), исламски свет, али могућа је и комбинација ових полова као засебни четврти пол.

Утицај савремене руске геополитичке мисли на формирање доктрине спољне политике јасно је изражен овим другим принципом, поготово у примеру нужности формирања руског геополитичког блока на простору Евроазије. Наиме, у тачки 44. Концепције каже се да Русија има приоритетан задатак формирања Евроазијског савеза не само да би се максимално искористили и продубили односи на простору ЗНД, већ да би тај савез постао модел удруживања и са другим државама. Нови савез треба да постане ефикасна спона између Европе и азијско-пацифичног региона.³⁹

Трећи принцип само појачава карактер мултиполарног понашања Русије. Он каже: „Русија неће бити изолована земља. Ми ћемо развијати односе што је могуће

³⁶ Концепција спољне политике РФ, поглавље: *Формирование нового мироустройства*; тачка 29, исто.

³⁷ Дмитрий Медведев, „Пять принципов российской внешней политики”,

<http://president.kremlin.ru/news/1276> (време приступа: децембар 2012)

³⁸ ОДКБ – Организација договора о колективној безбедности. ЕврАзЭС – Евроазијски економски савез.

³⁹ Концепција спољне политике РФ, поглавље: *Формирование нового мироустройства*; тачка 44.

више и са Европом и са Сједињеним Америчким Државама и другим земљама света.⁴⁰ Ово говори да је Русија на позицијама отворености, а не изолационизма, у односима са свим земљама које прихватају многополарни концепт. Наиме, Русија не жели конфронтацију ни са једном земљом већ активну изградњу многополарности на свим континентима. Тиме се даје до знања да Русија неће развијати некакву идеологију супротстављања (тима и изолационизма), као што је била совјетска, већ идејом многополарности настоји да изгради нови међународни поредак. У тачки 30 Концепције јасно се каже да су формати руског дијалога на глобалном плану: Група двадесет, БРИКС (Бразил, Русија, Индија, Кина, ЈАР), Група осам, ШОС (*Шанхайская организация сотрудничества*), РИК (Русија, Индија и Кина).⁴¹

Концепција и четврти принцип спољне политике говоре о „безусловном приоритету у заштити руских држављана изван граница Русије“⁴². Наиме, истичу се права руске многомилionске дијаспоре („Руски свет“) и то у правцу заштите руског језика, етнокултурне самобитности руског народа и веза са историјском отаџбином.⁴³ Поред тога, у делу о правима човека, аутори концепције истичу да права човека треба да се штите без примене двојних стандарда јер се она универзална.

Концепција и пети принцип кажу да „Русија као и друге земље света има регионе изван своје територије, где има своје привилеговане интересе“.⁴⁴ Ово говори да држава има геополитичке интересе које је спремна да заштити одлучним политичким, економским, војним и другим средствима, без обзира на то од кога били угрожени. Русија је то отворено показала на примеру ЗНД у Грузији, Украјини. То се зове зона геополитичке одговорности (*зоной геополитической ответственности*). За разлику од САД, које су сав свет прогласиле простором свог интереса, Русија је то ограничила на евроазијски континент – у складу са геополитичком оријентацијом. Исто тако, у Концепцији се јасно наводи да Русија остварује „привилеговани“ (геополитички) интерес и на простору Балкана (тачка 66). То је веома битно са становишта интереса Србије, али и академског и политичког дискурса у коме се дуго времена износила нетачна тврдња да Русија нема Балкан у свом приоритету.

Једно од важних места у Концепцији јесте јасно дефинисан однос према ситуацији на глобалном плану. За разлику од Концепције из 2008. Године, која је уопштено говорила о „кардиналним трансформацијама међународних односа“, нова концепција из 2013. године (тачка 6 Концепције) квалитативније говори о кризи Запада и његовог геополитичког блока, што ствара услове за све врсте нестабилности: „Запад је све мање доминантан у светској економији и политици. Светски потенцијал развоја пребацује се на Исток, пре свега у Азијско-тихоокеански регион. Излазак на светску економску и политичку сцену нових актера угрожава жељу Запада да по сваку цену сачува своје привилеговане позиције, што, с друге стране, ствара нестабилност у међународним односима.“⁴⁵

⁴⁰ Дмитрий Медведев, „Пять принципов российской внешней политики“, исто.

⁴¹ Концепција спољне политике РФ, поглавље: *Формирование нового мироустройства*; тачка 30.

⁴² Дмитрий Медведев, „Пять принципов российской внешней политики“.

⁴³ Концепција спољне политике РФ, поглавље: *Международное гуманитарное сотрудничество и права человека*; тачка 39.

⁴⁴ Дмитрий Медведев, „Пять принципов российской внешней политики“.

⁴⁵ Концепција спољне политике РФ, поглавље: *Формирование нового мироустройства*; тачка 6.

Концепција из 2013. године у односу на Концепцију из 2008. године уводи и нови циљ потпуно сагласан руској геополитичкој школи. То је јачање економског положаја Русије у глобалној економији, дипломатска подршка руским привредним субјектима у иностранству, борба против дискриминације руске робе, услуга, инвестиција.⁴⁶

Закључак

Сведоци смо да Русија на спољнополитичком плану на почетку трећег миленијума, посебно после 2004. године, делује веома интензивно. То се види у понашању на простору Евроазије. Однос Русије према земљама Заједнице Независних Држава (ЗНД) геополитички је веома садржајан (концентришу се интереси у сферама безбедности, економије, политике и културе). Нестанком СССР-а границе Русије су се дубоко повукле у континенталну масу, поготово на западном и јужном правцу. Губитак контроле над простором других постсовјетских држава и чињеница да суседне земље могу да постану део неког другог геополитичког блока (о чему руска геополитичка мисао јасно говори) усмерава Кремљ да развија спољну политику на темељима геополитике. Примера има много, од утицаја на украјинска политичка збивања 2004–2010. и на њено опредељење Русија или ЕУ, преко јачања економског и војног присуства у земљама Централне Азије и јужног Кавказа и отворене војне интервенције против Грузије, до кориштења енергетске политике у служби реализације геополитичких поставки. Иза већине спољнополитичких потеза уочавају се темељне геополитичке идеје савремене руске геополитичке школе.

Да је то тако, види се по наступу Кремља на простору Европе. Наиме, успоставља се јака билатерална сарадња са Немачком, Италијом, Француском. Посебан значај има Немачка, која се посматра као држава која је традиционално супротстављена геополитичкој држави таласократије, тј. Велике Британије и њеног геополитичког настављача САД. Иако је Немачка и даље у геополитичком савезништву са САД, сматра се да ће то у будућности бити другачије. Русија сарадњом са Немачком у доброј мери блокира америчке геополитичке интересе изражене преко земаља тзв. Нове Европе (у геополитичкој теорији означених као *санитарни кордон* или *ђаволји појас*), посебно преко њеног енергетског ангажмана у обилажењу Пољске и балтичких земаља. Сличан утицај је и изградња Јужног тока којим се не само постижу политички и економски интереси Русије, као и стабилизација региона кроз који ће он да пролази, већ се јасно блокирају геоекономски и геополитички потези САД кроз њихове супарничке енергетске пројекте.

Такође, напоменули смо руски пројекат *Договора о европској безбедности*.⁴⁷ Пројекат нове европске безбедности у потпуности настоји да наметне идеју руске школе геополитике по питању односа са Европом и ЕУ, као и по питању елиминасања униполарног решавања питања безбедности. У пројекту се предлаже дефи-

⁴⁶ Концепција спољне политике РФ, поглавље: *Обице положеня*, тачка 4е, исто.

⁴⁷ *Договор о европској безбедности* има 14 тачака и послат је на адресе свих европских председника и међународних организација. Пројекат предвиђа да споразум потпишу „све државе евроатлантског и евроазијског простора од Ванкувера до Владивостока”, Европска унија, ОЕБС, ОДКБ, НАТО и ЗНД. Документ би ступио на снагу кад га буде потписало најмање 25 држава и организација. Текст Пројекта видети на официјелном сајту председника Русије: <http://www.kremlin.ru/news> (време приступа: децембар 2011).

нисање безбедности по следећем: не обезбеђивати сопствену безбедност на рачун безбедности других; не допуштати акције у оквиру било којих војних савеза или коалиција које би слабиле општи безбедносни простор; не дозволити да развој било којих војних савеза угрози безбедност осталих учесника договора.⁴⁸

Снажно спољнополитичко деловање Русије које одише геополитичким концептом у одбрани интереса Русије види се и у сиријској кризи на Блиском истоку. Управо снажном дипломатијом и спољнополитичким деловањем Русија је 2013. године блокирала очигледно припремљену војну интервенцију западног блока предвођеног САД против Сирије. Само формирање коалиције за интервенцију у Сирији је већ на самом почетку онемогућено јасним и аргументованим наступом Русије. Не рачунајући грузијски конфликт 2008, у коме Запад није био директно ангажован, то је први пут после хладног рата да је западни, атлантистички блок заустављен у свом ратном наступу.

Као једно од најупечатљивијих спољнополитичких понашања Русије, а које одише руском геополитичком мишљу, јесте почетак реализације пројекта новог руског геополитичког блока – Евроазијског савеза (*Евразийский союз*). Први кораци на формирању ове уније су у току, а заснивају се на јачем економском обједињавању земаља Евроазијске економске заједнице (*ЕврАзЭС – Евразийское экономическое сообщество*): Русије, Белорусије, Казахстана, Киргизије и Таџикистана. С тим у вези, од 2010. године од земаља Русије, Белорусије и Казахстана формиран је Царински савез, да би се већ 2012. године формирао Јединствени економски простор, који подразумева слободну трговину робама, услугама, слободу кретања финансијског капитала, као и људског и културног потенцијала. Сведочи смо да су и друге државе позване да постану пуноправни чланови новог блока, пре свега Украјина и Јерменија. Јерменија је 2013. године одустала од приступања Европској унији, а Украјина је питање приступања у ЕУ у новембру 2013. скинула са дневног реда, опрезно најављујући тешње економско везивање са Русијом.

Када је реч о новом геополитичком блоку Русије, Владимир Путин у свом ауторском тексту наводи да се не ради о томе да се поново ствара СССР. „Наивно би било покушавати да рестаурирамо или копирамо оно што је већ остало иза нас у прошлости, међутим тесна интеграција на новим вредносним, политичким и економским основама – то је захтев нашег времена.”⁴⁹

Дакле, ради се о интеграцији и стварању геополитичког блока не само на економском нивоу. Економија је први корак. Очито да *евроазијство* са својим вредностима и из њега развијена геополитичка мисао леже у основи реализације Евроазијског савеза. Александар Дугин о томе каже да је Евроазијски савез „посебна политичка филозофија – није националистичка, није комунистичка, није монархистичка, није носталгичарска, није реваншистичка, али није ни либерална. Она се најпрецизније описује терминима теорије мултиполарног света”.⁵⁰

⁴⁸ Више о пројекту видети: Мирослав Младеновић, Зоран Килибарда и Слађан Милосављевић, „Постхладноратовске’ промене безбедносних и стратешких концепција Руске Федерације”, *Војно дело*, јесен 2013, Београд, 2013. стр. 53–54. Видети и: Срђан Перишић, „Национална безбедност као чинилац геополитичког позиционирања Руске Федерације на почетку 21. века”, *Војно дело*, зима 2010, Београд, 2010. стр. 116–117.

⁴⁹ Путин, Владимир, „Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня”, *Известия*, 3.11.2011. <http://izvestia.ru/news/502761#ixzz2laa92DNR><http://izvestia.ru/news/502761> (време приступа: новембар 2011).

⁵⁰ Дугин, Александар, „Евроазијски савез – кључни пол у мултиполарном свету”, НСПМ, 3. 11. 2011. <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/evroazijski-savez-kljucni-pol-u-multipolarnom-svetu.html> (време приступа: децембар 2011).

Задатак Евроазијског савеза је да се не дозволи ситуација у којој би Европа и Кина постали стратешки савезници САД. „Европа и Кина су сасвим различите од Евроазијског савеза цивилизације. Са њима се може и треба друговати, али вредносни системи су толико различити, да треба постојати не синтеза, већ дијалог.“⁵¹

Према томе, савремена спољна политика Русије је очигледни одраз руске геополитичке мисли. Концепцијски и доктринарно спољна политика почиње да уважава руску геополитичку теорију средином другог председничког мандата Владимира Путина, што је показано Концепцијом спољне политике Русије 2008. године и дефинисаним принципима у спољним односима Руске Федерације. Детаљније и садржајније прихватање руске геополитичке теорије у спољној политици добија замаха 2011. године са поновом кандидатуром Путина за председника Русије и са све јачим интеграционим процесима на стварању Евроазијског савеза. Резултат тога је најновија Концепција спољне политике Русије, донесена у фебруару 2013. године.

Литература

1. Venier, P.: „The Geographical Pivot of History and Early 20th Century Geopolitical Culture”, *Geographical Journal*, Vol. 170, No 4, December 2004, pp. 330–336.
2. Берђајев, Н.: „О власти простора над руском душом”, у *Феноменологија руске душе*, Логос, Београд, 2008.
3. Дугин, А.: *Основи геополитику 1*, Арктогея, Москва, 2000.
4. Дугин, А.: *Основи геополитику 2*, Арктогея, Москва, 2001.
5. Дугин, А.: „Евроазијски савез – кључни пол у мултиполарном свету”, НСПМ, <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/evroazijski-savez-kljucni-pol-u-multipolarnom-svetu.html>, 03. 11. 2011.
6. Караганов, С. и др.: *К Союзу Европы*, Аналитический доклад, „Валдаи”, С. Петербург–Москва–Кизи–Валаам, 2010.
7. Килибарда, Н.: *Основе геополитике*, Факултет безбедности, Сл. гласник, Београд, 2008.
8. Кисинџер, Х.: *Дипломатија*, Верзал Прес, Београд, 1999.
9. Курјак, Ј.: „Русија и европска безбедност након интервенције НАТО у СР Југославији”, *Југославија и свет*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2000.
10. Лавров, С.: „Сдерживание России: назад в будущее”, *Россия в глобальной политике*, бр. 4, август 2007. Москва, http://www.globalaffairs.ru/number/n_9236
11. Mackinder, H.: „The Geographical Pivot of History”, *The Geographical Journal*, 1904, 23, pp. 421–37.
12. Mackinder, H.: *Democratic Ideals and Reality*, National Defence University Press, Washington, 1996.
13. Медведев, Д.: „Пять принципов российской внешней политики”, интервју дат руским ТВ каналима видети на: <http://president.kremlin.ru/news/1276>

⁵¹ Дугин, Александр, „Евроазијски савез – кључни пол у мултиполарном свету”, исто.

14. Младеновић, М., Килибарда, З., Милосављевић, С.: „Постхладноратовске' промене безбедносних и стратешких концепција Руске Федерације”, *Војно дело*, јесен 2013, Београд, 2013.

15. Нарочница, Н.: *Русија и Руси у светској историји*, СКЗ, Београд, 2008.

16. Перишић, С.: „Национална безбедност као чинилац геополитичког позиционирања Руске Федерације на почетку 21. века”, *Војно дело*, зима 2010, Београд, 2010.

17. Путин, В.: „Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня”, *Известия*, Москва, 03. 11. 2011.

[http://izvestia.ru/news/502761](http://izvestia.ru/news/502761#ixzz2laa92DNR)
<http://izvestia.ru/news/502761>

18. Решетњиков, Л.: „Европа или Евроазија”, <http://akademskikrug.rs/evropa-ili-evroazija-predavanje-dr-leonida-petrovica-resetnikova/>

19. Смолин, М. (редактор): зборник: Российская государственность и современность: проблемы идентичности и исторической преемственности, РИСИ, Москва, 2012.

20. Spykman, N.: *The geography of the peace*, Harcourt Brace and Company, New York, 1944.

21. Концепција спољне политике РФ (из 2013. године), (*Концепција внешней политики Российской Федерации*),

http://nvo.ng.ru/dipkurer/2013-03-04/9_concept.html

22. Договор о европској безбедности, <http://www.kremlin.ru/news>